

Szczecin, dnia 20-09-2023 r.

dr hab. Marek Kunasz, prof. US
Katedra Zarządzania Kapitałem Ludzkim
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pani mgr Agaty Olechnowicz - Szewczyk pt. „Behawioralne uwarunkowania podejmowania decyzji o dobrowolnych oszczędnościach na cele emerytalne w Polsce” napisanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Teresy Kamińskiej, prof. UG (promotor pomocniczy: dr Elżbieta Babula)

Recenzja została wykonana na podstawie:

- a) pisma Przewodniczącego Rady Dyscypliny Ekonomia i finanse Uniwersytetu Gdańskiego dra hab. Przemysława Borkowskiego, prof. UG w sprawie powołania mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej pt. „Behawioralne uwarunkowania podejmowania decyzji o dobrowolnych oszczędnościach na cele emerytalne w Polsce” z dnia 13 lipca 2023 r.
- b) wydruku rozprawy doktorskiej mgr Agaty Olechnowicz - Szewczyk pt. „Behawioralne uwarunkowania podejmowania decyzji o dobrowolnych oszczędnościach na cele emerytalne w Polsce”.

Przewód doktorski wszczęty został uchwałą Rady Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu Gdańskiego z dnia 28.03.2019 r. Podstawę prawną w przewodzie stanowi ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789 z późn. zm.) w zw. z art. 179 ust. 2 i 3 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. poz. 1669 z późn. zm.).

W myśl art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. rozprawa doktorska:

- powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego/oryginalne dokonanie artystyczne,
- wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej/artystycznej,
- wykazywać umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej/artystycznej.

System zabezpieczenia emerytalnego w ramach rozwiązań „obowiązkowych” w efekcie postępujących negatywnych zmian demograficznych może nie zapewnić kolejnym rocznikom emerytów satysfakcjonujących świadczeń pozwalających na utrzymanie dotychczasowego standardu życia po zakończeniu aktywności zawodowej. Z drugiej strony w perspektywie najbliższych lat w Polsce wydają się mało prawdopodobne zmiany podwyższające ustawowo wiek przejścia na emeryturę. To decyzja stricte polityczna. Zapoczątkowane trendy demograficzne też zapewne nie ulegną istotnym korektom. Alternatywą są działania podwyższające efektywny wiek przejścia na emeryturę czy „kreatywna księgowość” budżetowa. We wspomnianym kontekście bardzo istotne wydaje się także podnoszenie świadomości w społeczeństwie na temat konieczności oszczędzania środków dla celów emerytalnych z uwzględnieniem nieobowiązkowego instrumentarium i stymulowanie adekwatnych działań jednostek. Stąd też coraz bardziej widoczny staje się trend zainteresowania rozwiązaniami behawioralnymi w kształtowaniu nowego podejścia do polityki gospodarczej. Aby skutecznie projektować interwencje behawioralne konieczne jest głębsze zrozumienie czynników behawioralnych, na które takie interwencje mają wpływ. I to była główna przesłanka podjęcia prac badawczych nad wspomnianą problematyką przez mgr Agatę Olechnowicz – Szewczyk (zwaną dalej Doktorantką bądź Autorką).

W powyższym kontekście waga problematyki podjętej przez Doktorantkę w recenzowanej rozprawie jest ze wszech miar uzasadniona. Problematyka ta jest niezwykle aktualna i niezmiernie ważna zarówno z punktu widzenia teorii ekonomii, jak i praktyki gospodarczej. Dlatego z uznaniem przyjąłem pracę naukową podejmującą wspomnianą problematykę.

Nie wnoszę zastrzeżeń do tytułu pracy. Został on prawidłowo sformułowany. Odzwierciedla syntetycznie podejmowany problem naukowy. Mam jednak pewne zastrzeżenia co do założeń badawczych pracy.

Zasadniczym celem jaki postawiła sobie Autorka rozprawy (wyspecyfikowanym we wstępie pracy) było zbadanie behawioralnych uwarunkowań, które wpływają na podejmowanie decyzji dotyczących dobrowolnych oszczędności na cele emerytalne przez jednostki w Polsce. W rozdziale trzecim prawidłowo określono także problem badawczy. Odniesiono do niego dziewięć hipotez badawczych pogrupowanych w trzy kategorie (pięć hipotez przyporządkowano do pierwszej grupy a po dwie – do kolejnych kategorii). Zarówno cel badań, problem badawczy jak i wyprowadzone z niego hipotezy badawcze są merytorycznie istotne i poprawnie sformułowane oraz spójne z tytułem pracy.

W rozdziale trzecim na s. 76 sformułowany został cel poznawczy rozprawy. Autorka wskazuje też na jeden z celów dodatkowych (nie precyzując jednakże innych celów poza celem poznawczym), który stanowi jednocześnie zadanie badawcze (nie precyzując jednakże innych zadań badawczych). W pracy nie został jednakże we wstępie wprowadzony podział na cel główny i cele szczegółowe, określono tylko cel pracy. Dodatkowo postawiono jedno pytanie badawcze (w rozdziale trzecim) i kilka pytań na s. 7 (czy to są też pytania badawcze?)

Przy tak skomplikowanej strukturze założeń badawczych wydaje się, że szerzej powinno się ją zaprezentować we wstępie pracy (np. analizując ilościowo, równoległe anonsując fakt szczegółowego ich omówienia w rozdziałach metodyczno-empirycznych) a w rozdziale metodycznym wyspecyfikować je precyzyjnie w jednym miejscu. Jednak generalnie moje zastrzeżenia mają charakter bardziej techniczny niż merytoryczny.

Postawionym założeniom badawczym pracy została podporządkowana jej struktura. Struktura całej rozprawy jest wewnętrznie spójna i logiczna, odpowiada realizacji zamierzonego celu pracy oraz weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Mam jednakże dwie uwagi odnoszące się do adekwatności tytułów części pracy:

- punkt 3.3. szerzej powinien precyzować w jakim celu wykonywana jest analiza czynnikowa (np. Analiza czynnikowa skal pomiarowych kwestionariusza),
- tytuł rozdziału czwartego powinien odzwierciedlać kolejność prezentacji omawianych w nim treści (czego aktualnie nie czyni i mógłby zostać zredukowany do formuły „Próba badawcza i charakterystyka zmiennych”).

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów (w tym dwóch teoretycznych i trzech metodyczno-empirycznych), zakończenia, bibliografii, spisów: rysunków i tabel oraz dwóch załączników. Manuskrypt rozprawy obejmuje 189 stron. W pracy wykorzystano 237 źródeł (w większości były to źródła obcojęzyczne). Literatura obejmuje problematykę ściśle związaną z tematyką recenzowanej pracy, jest efektem dobrze przeprowadzonej kwerendy. Spis rysunków i tabel obejmuje odpowiednio 25 i 43 pozycje w zestawieniu.

Dwa pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny. W pierwszym rozdziale Autorka dokonała przeglądu głównych teorii wyjaśniających proces podejmowania decyzji w zakresie oszczędzania długoterminowego na cele emerytalne. Analizie poddana została ewolucja podejścia do racjonalności jednostek wraz ze stopniowym przejściem od teorii głównego nurtu do ekonomii behawioralnej. W drugiej części pierwszego rozdziału Autorka zidentyfikowała najważniejsze czynniki oddziałujące na proces oszczędzania długoterminowego, szczególnie koncentrując się na behawioralnych uwarunkowaniach decyzji oszczędnościowych (kluczowych z punktu widzenia przyjętego celu rozprawy). Za

szczególnie cenne należy uznać prowadzone w tym rozdziale rozważania na temat całej czas „raczkującej” w literaturze światowej problematyki ignorancji finansowej oraz wpisujące się w zidentyfikowaną lukę rozważania na temat ignorancji emerytalnej wraz z podjętą przez Doktorantkę próbą definicji wspomnianego pojęcia (co należy uznać za element novum świadczący o oryginalności podejścia).

Drugi rozdział pracy poświęcony jest ewolucji polskiego systemu zabezpieczenia emerytalnego oraz analizie konsekwencji postępujących zmian demograficznych, które stawiają Polskę w obliczu wyzwań związanych z utrzymaniem stabilności finansowej systemu emerytalnego. We wspomnianym kontekście analizom poddano możliwość wykorzystania interwencji behawioralnych w celu indukcji dobrowolnych oszczędności na cele emerytalne. Analizom poddano tu przykłady doświadczeń krajowych (np. program PPK) oraz światowych w tym zakresie.

Z punktu widzenia tematu pracy najistotniejsze są trzy kolejne rozdziały, które mają charakter metodyczno-empiryczny. Trudno wskazać jasną granicę pomiędzy warstwą metodyczną i empiryczną pracy, ze względu na to, iż w każdym z tych rozdziałów znajdują się wątki metodyczne jak i elementy prezentacji wyników podejmowanych badań (w warstwie empirycznej z wyjątkiem rozdziału trzeciego).

W tej części pracy Doktorantka zaprezentowała wyniki autorskich badań zrealizowanych na reprezentatywnej próbie 1200 mieszkańców Polski aktywnych zawodowo w wieku 18-65 lat. Badania zrealizowano w 2020 r. za pośrednictwem ośrodka badań opinii publicznej CBOS na panelu internetowym tego ośrodka (metodą CAWI). Badania właściwe zostały poprzedzone badaniami pilotażowymi również przeprowadzonymi w 2020 r. Analiza zgromadzonego materiału empirycznego odbywała się z wykorzystaniem szerokiego spektrum narzędzi analizy statystycznej i ekonometrycznej. Powyższe badania należy określić mianem oryginalnych. Podobnych badań na polskiej populacji dotychczas nie prowadzono (co należy podkreślić wskazując jako element wartości dodanej z pracy). W związku z powyższym Autorka została postawiona przed jakże trudnym zadaniem konstrukcji autorskiego narzędzia pomiarowego, które miało na celu identyfikację czynników objaśniających skłonność oraz gotowość do oszczędzania długoterminowego (zmienne objaśniane). Zadanie to uwieńczyła bez wątpienia sukcesem.

Na prezentacji oryginalnego instrumentarium pomiarowego Autorka skupiła się w rozdziale trzecim pracy. Przedstawiła także proces weryfikacji i walidacji kwestionariusza w toku badań pilotażowych i właściwych z uwzględnieniem metod eksploracyjnej analizy czynnikowej oraz analizy rzetelności (metod typowych w procedurach weryfikacji

kwestionariuszy mierzących konstrukty psychologiczne). Warte podkreślenia jest oparcie fragmentu badania o ciekawą i oryginalną metodę badań winietowych.

W czwartym rozdziale zaprezentowano strukturę próby badawczej, zaprezentowano zmienne objaśniane i objaśniające. Dokonano także opisu statystycznego poszczególnych zmiennych. Celem czwartego rozdziału była wstępna identyfikacja behawioralnych czynników mających wpływ na zjawisko dobrowolnego oszczędzania długoterminowego, ze szczególnym uwzględnieniem dwóch wymiarów - skłonności i gotowości do oszczędzania długoterminowego w kontekście różnic identyfikowanych w grupach osób oszczędzających i nie oszczędzających dodatkowo na cele emerytalne. W tej części zastosowanie znalazły, poza wspomnianym instrumentarium opisu statystycznego, podstawowe techniki wnioskowania statystycznego.

Prezentację rezultatów badań zwięźliwie przedstawił rozdział przedstawiający (z uwagi na mnogość analizowanych aspektów) modele ekonometryczne (modelowanie logitowe ze względu na specyfikę przyjętej zmiennej objaśnianej) pozwalające na określenie związków pomiędzy przyjętymi zmiennymi objaśniającymi a jedną ze zmiennych objaśnianych (skłonność do oszczędzania długoterminowego). Podkreślić należy, że poziom stabilności i dopasowania prezentowanych modeli logitowych jest stosunkowo wysoki (r kwadrat od 0,377 do 0,400). Generalnie dla modeli tej klasy typowe są wyraźnie niższe wartości R kwadrat niż w modelach tradycyjnych. Oszacowane modele umożliwiły realizację celu pracy i weryfikację postawionych w rozprawie hipotez. Autorka rozliczyła się z przedstawionych hipotez w punkcie 5.4, podejmując się dyskusji wyników.

Praca dostarcza wieloaspektowej wiedzy na temat behawioralnych uwarunkowań podejmowania decyzji o dobrowolnych oszczędnościach na cele emerytalne w Polsce. Zaprezentowane w pracy badania zostały rzetelnie osadzone w dotychczasowym dorobku, jednakże w wielu aspektach, co starałem się akcentować we wcześniejszych rozważaniach, przeprowadzone analizy wychodzą ponad to co już zostało ustalone, co należy uznać za wartość dodaną z pracy. Powyższe jest świadectwem dysponowania przez Doktorantkę wiedzą z zakresu dyscypliny naukowej w przyjętym obszarze tematycznym i umiejętnością jej przetwarzania dla potrzeb identyfikacji luk badawczych oraz prowadzenia oryginalnych prac badawczych.

Pracę przygotowano niezwykle starannie, wykazując dbałość o szczegół w każdym z jej wymiarów. Na podkreślenie zasługują dokładność, szczegółowość oraz precyzja w prezentacji wywodów, erudycja Autorki. Tytuły tabel i rysunków precyzyjnie odzwierciedlają treść obiektów. Praca jest napisana dobrym i profesjonalnym językiem specjalisty z danej

dziedziny. Umiejętnie połączono w niej nurt rozważań teoretycznych z badaniami empirycznymi. Powoduje to, że praca stanowi logiczną, zintegrowaną całość od pierwszych linijek wprowadzenia do etapu dyskusji wyników. Autorka wykazała się nie tylko dobrą znajomością literatury przedmiotu, ale również umiejętnością krytycznej jej oceny i zdolnością syntezy tego co jest istotne z punktu widzenia głównego nurtu pracy. Dobrze przygotowane rozdziały teoretyczne opracowane na podstawie adekwatnie dobranej, aktualnej i opartej na źródłach cenionych w obiegu światowym literaturze przedmiotu stanowiły podwalinę dla analiz prezentowanych w części empirycznej. Autorka wykazała dużą dbałość o to, aby pojęcia i kategorie precyzowane w warstwie teoretycznej znalazły adekwatne odzwierciedlenie w badaniach empirycznych. To powiązanie jest bez wątpienia ścisłe.

Zaprogramowanie procesu badawczego, stworzenie wielowymiarowej struktury założeń badawczych, zastosowanie odpowiednich metod konstrukcji i walidacji kwestionariusza, metod gromadzenia danych, opracowanie wyników badań, ich analiza, prawidłowe wnioskowanie i właściwe interpretowanie uzyskanych wyników stanowi oryginalną, interesującą, autorską część rozprawy.

Dowodzi ona opanowania przez Autorkę ważnych narzędzi weryfikacji formułowanych hipotez i sądów z zakresu podejmowanej problematyki, co wydaje się jedną z kluczowych kompetencji w dalszej samodzielnej pracy naukowca. Analiza empiryczna została przeprowadzona na reprezentatywnej próbie badawczej (co pozwala na generalizowanie wyników), bardzo wnikliwie i kompetentnie, przy wykorzystaniu bogatego instrumentarium analizy statystycznej i ekonometrycznej. Zastosowane w pracy spektrum metod analitycznych starałem się wyspecyfikować na wcześniejszych etapach recenzji. Należy też podkreślić wysoki poziom reprezentowanego przez Doktorantkę warsztatu metodycznego. Niezależnie od pojawiających się w tej sferze wyspecyfikowanych poniżej uwag uważam, że każdy istotny element w tej warstwie rozprawy został wyczerpująco omówiony.

Lektura rozprawy zaowocowała zestawem uwag, które z obowiązku recenzenta pozwolę sobie przedstawić poniżej:

- W pracy nie omówiono na s. 140 metodyki określania krytycznej wartości współczynnika korelacji, podano jedynie jego poziom (0,098 – wartość dość niska wskazująca generalnie na brak zależności korelacyjnej), w ocenie zagrożenia współliniowości zmiennych również wskazano graniczny poziom współczynnika korelacji (0,2) nie motywując w żaden sposób takiego wyboru;

- Na s. 39 stwierdzono dość enigmatycznie wpływ wykształcenia, statusu zawodowego oraz faktu posiadania kredytu na zrozumienie zachowań związanych z oszczędzaniem bez wchodzenia w szczegóły powiązań pomiędzy wspomnianymi zmiennymi, dla znalezienia wytłumaczenia dlaczego tak ta zależność się kształtuje. W przypadku szeregu innych zmiennych rozpatrywanych w punkcie 1.4 tak zdefiniowany niedosyt poznawczy we mnie nie rodzi się;
- Na s. 63-64 zaprezentowano analizę kształtowania się przeciętnych emerytur w Polsce w 2023 roku. Warto byłoby poszerzyć tę analizę umieszczając ją w pewnym horyzoncie czasowym czy uwzględniając szersze spektrum miar opisu statystycznego analizowanej zbiorowości (np. minimum, maximum, kwartył pierwszy i trzeci);
- Na s. 74 analizom poddano liczbę uczestników PPK gromadzących środki na rachunkach PPK w perspektywie lat 2022 – 2023. Nie odnalazłem jednak w tych rozważaniach oczekiwanego przeze mnie odniesienia się Autorki do jakże aktualnego w kontekście prowadzonych rozważań procesu ponownego autozapisu do PPK. Jakie były zatem przesłanki powstrzymywania się od aktualnego komentarza?
- Na s. 81 Autorka stwierdziła, iż przystępując do konstrukcji autorskiego narzędzia skali behawioralnych komponentów skłonności i gotowości do oszczędzania długoterminowego analizom poddała dostępne w literaturze światowej skale pomiarowe, które mogłyby zostać zaadoptowane do naszych krajowych warunków. Autorka jednakże nie określiła źródeł, w których pozyskała wspomniane kwestionariusze. Tylko do jednego (HFI Scale) odniosła się prezentując opis struktury autorskiego narzędzia badawczego w punkcie 3.2 (s. 88). Czy zatem Autorka z pozostałych analizowanych skal nie skorzystała? Tu, w mojej opinii, powinny pojawić się bardziej precyzyjne informacje o powiązaniach pomiędzy analizowanymi wyjściowo i ostatecznymi skalami;
- Na s. 111 z kolei Autorka stwierdziła, że zastosowany dobór grup wiekowych respondentów ma swoje uzasadnienie w etapie życia zawodowego, na którym znajduje się osoba badana i jest powszechnie stosowany w badaniach. Swojej deklaracji nie podparła jednakże odniesieniem do konkretnych badań czy rozważań metodycznych potwierdzających tę tezę;
- W szczegółowej analizie kwestionariusza (punkt 3.2) na ss. 87 i 89 pojawiły się wątki dotyczące zachowań finansowych w czasie pandemii Covid 19. Do problematyki tej Autorka nie odnosi się jednak w jakimkolwiek innym miejscu pracy. Zatem czy aż tak szczegółowo powinny od strony metodycznej być analizowane elementy kwestionariusza

(jeżeli, zakładam, służył on też innym celom) nie uwzględniane realnie w badaniach. Wystarczyłoby jedynie wspomnienie o tym, że takie elementy się w strukturze kwestionariusza znalazły, choć nie były podstawą do zaprezentowanych analiz;

- Praca zawiera nie poprawione nieliczne błędy maszynowe na stronach: 27, 29, 45, 58, 130, w pracy pojawiły się nieliczne błędy stylistyczne.

Powyższe uwagi nie umniejszają znaczenia przedkładanej rozprawy i osiągnięć jej Autorki, stanowią element dyskusji nad jakością naukową rozprawy.

Bilansując przedstawione powyżej elementy oceny rozprawy stwierdzam, iż oceniana rozprawa podejmuje ważny problem naukowy zarówno w aspekcie poznawczym jak i praktycznym, jest świadectwem samodzielnego oryginalnego rozwiązania przez Autorkę wybranego zagadnienia naukowego.

Rozprawa bez wątplenia wykazuje rozległą wiedzę teoretyczno-metodyczną Doktorantki w dyscyplinie naukowej. Autorka rozprawy dobrała trafnie bogatą i aktualną literaturę przedmiotu, przeprowadziła jej krytyczną analizę, osadzając realizowane badania w dotychczasowym dorobku. Doktorantka w rozprawie określiła prawidłowo lukę badawczą, wykazała się bezsprzecznie erudycją. Autorka zrealizowała postawiony cel pracy stosując bogaty i jednocześnie adekwatny do rozwiązywanych zagadnień aparat statystyczno-ekonometryczny, rozliczyła się, w nawiązaniu do ustaleń poczynionych w toku realizowanej procedury badawczej, z postawionych hipotez. Z przeprowadzonych analiz wyprowadziła interesujące i uzasadnione merytorycznie wnioski. Na każdym etapie procedury badawczej wyczerpująco wyjaśniała powiązane aspekty metodyczne badań.

Niniejszym Doktorantka potwierdziła posiadanie kompetencji do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Oceniana rozprawa jest bowiem świadectwem opanowania przez Doktorantkę warsztatu badawczego, posiadania umiejętności zaprogramowania badań naukowych i ich realizacji w zgodzie z przyjętym programem.

Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej przesłanki, wobec spełnienia przez Doktorantkę, w mojej opinii, kryteriów ustawowych, stawiam wniosek o **przyjęcie recenzowanej pracy mgr Agaty Olechnowicz - Szewczyk jako rozprawy doktorskiej i dopuszczenie jej do publicznej obrony** a w przypadku pomyślnego przebiegu publicznej obrony – o nagrodzenie jej Autorki stosowaną nagrodą.

Marek Kunon